

Кравченко О.П.

КОНЦЕПЦІЯ ОСЯГНЕННЯ ІСТИНИ У ФІЛОСОФСЬКОМУ КУРСІ ГЕОРГІЯ КОНИСЬКОГО

Стаття присвячена аналізу рукописного латиномовного філософського курсу професора Георгія Кониського, прочитаного ним у Києво-Могилянській академії 1749-1751 року. Зокрема, було досліджено гносеологічну складову частину даного курсу. Встановлено, що професор, відповідно до вимог схоластичного способу філософування, поділяє пізнавальний акт на чуттєву й інтелектуальну частини, із зовнішньочуттєвими та внутрішньочуттєвими складниками. У статті стверджується, що Г. Кониський вже зазнавав певного впливу філософії Нового часу, зокрема картезіанства, тому відмовляється від поділу інтелекту, а до внутрішніх чуттів зараховує загальне чуття, фантазію, оцінювальну здатність і пам'ять, пов'язуючи розмірковувальну здатність з інтелектуальною потенцією. Стаття доводить, що первинним і найважливішим у розкритті істини Г. Кониський вважає момент інтуїтивного осягання інтелекту під час дискурсу, момент зв'язку людського і надприродного розуму, що приходить з наповнення чи переповнення інтелекту світлом й уможливорює для людини осягання закладеної у ній істини.

Ключові слова: друга схоластика, інтелектуальне пізнання, інтуїтивне пізнання, інтелект, істина, метод пізнання, розум, чуттєве пізнання.

Постановка проблеми. Проблема природи пізнання, його змісту, структури, генезису та функціонування є однією з основних в історії розвитку філософської думки. Важливою складовою частиною створення цілісного уявлення про розвиток вітчизняної культурно-філософської спадщини є аналіз вчень, що побутували в Україні у XVII–XVIII ст., зокрема в Києво-Могилянській академії. Саме в Академії постала українська професійна філософія, було започатковано її викладання як певної системи наукових знань. Вона збагатила українську думку ідеями європейського раціоналізму, здійснила синтез українських духовних традицій із західною вченістю, спричинилася до витворення відповідної новому часові української ментальності, сприяла становленню новітньої української культури як невіддільної частини загальноєвропейського духовного процесу, стимулювала розвиток мистецтва, природничих досліджень, гносеологічної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще у XIX ст. виходить ряд публікацій, що ґрунтуються на висвітленні як філософських курсів професорів Києво-Могилянської академії (М. Булгаков, М. Аскоченський, М. Петров, Ф. Титов), так і другого – білоруського етапу життя Георгія Кониського вже як священнослужителя (Е. Ливотов, П. Горючко, М. Павлович). Проте згадані

дослідники не приділяли достатню увагу змістові навчальних курсів, а щодо філософії, то стверджували, що у Києво-Могилянській академії панувала схоластична філософія, тісно пов'язана з теологією. Дійсно, можемо означити спорідненість української філософії XVII–XVIII ст. із схоластикою, але саме вона була необхідним ступенем історико-філософської еволюції, особливо в країні, де переважала спіритуалістико-містична традиція. «Становлення в українській філософії аристотелізму і його схоластичної версії було закономірним явищем і необхідним для компенсації теоретичного осмислення раціонального – адже, не припускаючи можливості для людського розуму раціонально довести догмати віри, вона вважала своїм завданням їх роз'яснити. Тому оприявлення, прояснення і витлумачення були визначальними для схоластичного способу філософування» [3, 58].

Перший професійний переклад латиномовного лекційного рукописного курсу Георгія Кониського сучасною українською мовою був зроблений Марією Кашубою. Саме вона є автором праці «Георгій Кониський – світогляд та віхи життя», в якій реконструйовано світогляд мислителя. М. Кашуба звертає увагу на відтворення культурно-історичних реалій тогочасної України та країн Західної Європи, а також на висвітлення

загальних особливостей історико-філософських розмірковувань, що могли вплинути на формування цілісного вчення Г. Кониського.

Значну увагу постаті Георгія Кониського у своїх дослідженнях приділяють сучасні українські історики філософії: В. Горський, Л. Довга, І. Захара, С. Йосипенко, В. Нічик, Я. Стратій, Л. Діденко та інші. Поділяємо думку Ярослави Стратій, що філософський курс, прочитаний Г. Кониським у КМА в 1749–1751 pp., за структурою і способом розгляду проблем значною мірою зберігає характерні риси барокової схоластики, але у ньому чітко проглядаються й елементи ранньопросвітницької філософії. Професор – блискучий знавець античної спадщини, патристики, схоластики, творчості Е. Роттердамського, Я. Коменського, Р. Декарта, Г. Галілея, П. Гассенді.

Тому значення творчої спадщини Георгія Кониського для характеристики особливостей тогочасного філософування, в тому числі й висвітлення концепцій пізнання істини, є найістотнішою підставою для самостійного історико-філософського дослідження.

Мета статті – дослідити у латиномовному філософському курсі Г. Кониського проблему пізнавальної діяльності людини на шляху досягнення істини.

Виклад основного матеріалу. Гносеологічна складова академічних лекційних курсів висвітлюється насамперед в логіці та психології або в трактатах про душу. У XVII ст. більшість викладачів Академії у своїх філософських курсах описували процес пізнання, використовуючи поширену в той час теорію образів. Наприклад І.Гізель визначав, що речі зовнішнього світу, діючи на органи чуття людини, посилають їм чуттєві образи. Поняття образу розуміли як замітник предмета і сполучну ланку між суб'єктом і об'єктом пізнання. Вже у XVIII ст. професори Академії «заперечували концепцію образів (*species*) і відхиляли пояснення механізму відчуттів за допомогою імпресивних та експресивних образів» [1, 87], вважаючи, що відчуття виникають в органах у зв'язку з модифікацією анімальних духів. Г. Кониський не дає визначення, що таке «анімальні духи», але вважає, що саме вони, збуджуючись дією зовнішніх об'єктивних чинників, плывуть від мозку по нервах до органів чуття – рецепторів – і зумовлюють таким чином відчуття. Така модифікація анімальних духів «постає або в результаті безпосередньої дії об'єкта, як у дотику і смаку, або внаслідок субстанціальних потоків, які впливають від об'єктів до органів, як у нюхові з допомогою

модифікованого об'єктом середовища, як у зорові за допомогою світла, в слухові – зрушеного повітря» («*Ab eorum profluviis, vel per medium modificatum, aere scilicet aut lumen*») [4, 306]. Отже відчуття (*sensus*) – це тільки результат дії зовнішнього світу на органи чуттів – носіїв духів. Саме ж відчутне у Г. Кониського є матеріальною, а не духовною здатністю, як щось протяжне, тілесне, сутнє, окреме.

Відчуття професор аналізує з позиції гносеології, тобто їхньої здатності пізнавати світ. Детально описуючи органи чуття, Г. Кониський втілює антропологічний принцип – вивчення людини в єдності її тілесних і душевних визначеностей, тому поділяє відчуття «двоєю: на зовнішнє і внутрішнє. Зовнішнім є те, яке безпосередньо сприймає свій зовнішній об'єкт, міститься воно у видимих органах. Внутрішнє – те, яке розпізнає об'єкт зовнішніми засобами і має прихований орган. Зовнішніх відчуттів є п'ять: зір, слух, нюх, смак і дотик» («*Sensus in specie sumptus... dividitur in externum et internum. Externus est, qui immediate percipit obiectum suum externum et residet in organis apparentibus. Internus est, qui cognoscit obiectum mediantibus externis et habet organum latens: externi sensus 5 que sunt: visus, auditus, olfactus, gustus et tactus*») [4, 307]. Кожен вид зовнішнього відчуття має відповідний орган, і тільки один. Так, зір – око, слух – вухо, нюх – ніс, смак – піднебіння і язик, дотик – все тіло і нерви, якими проходять духи.

Внутрішні відчуття професор описує «загально як здатність чуттєвої душі, що стосується і відсутніх і наявних об'єктів зовнішніх відчуттів та їх відчуження» [4, 310]. У структурі внутрішніх відчуттів, виходячи з різних функцій, які воно виконує, Георгій Кониський, услід за Арістотелем, виокремлює чотири види: загальне чуття, фантазію, оцінювальну здатність і пам'ять, що мають певні відповідники в мозку. Загальне чуття призначене для того, щоб розрізнити, згрупувати і сформувані уявлення про ті неупорядковані враження, які сприйняті засобами зовнішніх відчуттів. Уява (фантазія) зберігає образи об'єктів навіть тоді, коли вони більше не існують. Вона забезпечує безперервність чуттєвого життя, закріплює нагромаджене спільним відчуттям уявлення про об'єкти, які спостерігалися раніше, і на їх основі створює інші різноманітні образи. Саме фантазія з імпресивних образів спричиняє видіння, які Кониський описує як сновидіння. «Сном відчуття зв'язується, в неспанні залишається вільним, у безсонні – діє» [4, 310]. Розуміння окремих речей, сформоване у загальному чутті й збережене

в уяві, приймає пам'ять. Оцінювальну здатність Г. Кониський розуміє у тварин як інстинкт, наприклад, «коли ягня розпізнає неприязнь вовка». У людей це все те, що не охоплюється зовнішніми відчуттями і що можливо використати для осягнення інших речей.

Загалом пізнання в Г. Кониського проходить кілька ступенів: спочатку – чуттєве сприйняття, яке породжують в людині зовнішні предмети, потім – вироблення інтелектом поняття про сприйнятий предмет, з якого формуються судження як вища форма пізнання. Чуттєве сприйняття, властиве як людині, так і тварині, дає інформацію про зовнішній світ, створює основи для вироблення істинних суджень та наукових теорій. Тобто, на основі відчуттів здійснюється діяльність мислення. Переконалий у раціональності світу, Г. Кониський шукав істину на шляху досліджень Божої діяльності – створеної природи. Під останньою він насамперед розуміє сукупність ідеальних сутностей – універсалій. Сукупність універсалій, прообразів речей, що репрезентують у світі вище буття, знаходяться як у речах довколишнього світу, так і в людському розумі. Отже в речах під тілесною оболонкою наявні аналоги понять людського розуму.

У розв'язанні проблеми універсалій Г. Кониський тяжіє до концептуалізму, який наполягає на самостійному існуванні загальних понять в людському інтелекті, від яких людина не може утворити пов'язаних із чуттєвим пізнанням уявних образів: «Суб'єктом універсалій є природи речей, які не є так реально відрізненими від індивіда, щоб існували самі собою, а не з допомогою інтелекту», але «без усякого обдумування інтелектом люди мають один і той самий вид і природу» [4, 77]. Професор переконаний в існуванні одвічного зв'язку між поняттям, тобто формою речі, і буттям цієї форми. На такий зв'язок, що заперечує наявність у природі платонівських ідей – універсальних природ, що відокремлені від одиничних речей, вказує й І. Гізель. Г. Кониський вважає універсалії вічними, незмінними, нематеріальними, що становлять сутність одиничних речей. Проте у його курсі присутній і неоплатонівський елемент учення про універсалії: «Сутності речей існують у часі в природі речей, а об'єктивно у думці, очевидно, в божественній» [4, 326], що свідчить про спадкоємний зв'язок філософії Кониського і його попередників. Також професор відзначав, що в інтелекті людини зосереджено низку речей, які неможливо пізнати за допомогою чуттів, тобто щодо яких людина не може утворити пов'язаних з чуттєвим пізнанням уявних образів. Це загальні

поняття, до яких належать рід, вид, відмінність, властиве і випадкове, а також природа, Бог, ангели – ідеальні сутності, які могли пізнаватися лише суто за допомогою мислення.

Отже, надаючи значної ваги чуттєвому досвіду, могилянці водночас справжнім джерелом пізнання істини вважали чисту інтелектуальну діяльність, ускладнену миттєвостями інтуїтивного осягання. Інтелект у Г. Кониського – це духовна пізнавальна потенція, властивість раціональної душі, яка відноситься до власне інтелектуального. Орган інтелекту не пов'язується з якоюсь окремою частиною тіла. Він спирається на діяльність уяви, від якої бере образи існуючих речей. Професор говорить: «Інтелект, оскільки він є духовною потенцією, а фантастичні уявлення – матеріальні і з інтелектом, здається, не мають ніякої пропорції, перипатетики, тому ділять на агента і пацієнта. За Арістотелем, кн. 3 «Про душу», розділи 5 і 6, вчать, що інтелект-агент – це та властивість, якою душа виводить духовний інтелігібельний образ тієї речі, що схоплена відчуттям. А інтелектом-пацієнтом називається та властивість, яка приймає в себе образи, виведені інтелектом-агентом, і збуджує в них розуміння» («Intellectus, cum sit potentia spiritualis, impaensiones vero phantasmaticae materiales, quarum cum intellectu nulla videtur esse proportio, ideo peripathetici eminenter dividunt intellectum in agentem et patientem ex Aristotele lib.: 3 De anima cap. 5 et 6. agentem intellectum docent esse eadem facultatem, qua anima speciem intelligibilem spiritualem eius rei, quae a sensu percepta est, producit. Patiens vero dicitur esse ea facultas, quae illas species productas ab intellectu agente recipit in se, et cum his elicit intellectiones. Hic patiens intellectus vocat enim possibilis, quia, inquit Aristotelis, est potentia omnia, in quantum scilicet potest omnia intentionaliter seu per ideas impraessas in corpori intelligendo nempe lapidem fit intentionaliter lapis, intelligendo solem fit sol et intellectus patiens ab omnibus admittitur, agentem multi negant praesertim receiptiores») [4, 317]. Проте Георгій Кониський відстоює думку сучасних йому авторів і спрощує процес пізнання. Людині вистачає одного інтелекту, «який визначений уявленнями, хоч несприйнятним для нас способом, виробляє розуміння речей. А що він міг би визначатися матеріальними уявленнями, хоч невідомим способом, здається певним з того, що дух і сам той духовний інтелект може поєднуватися з тілом. Звичайно, наводяться й інші думки, якими заперечується інтелект-агент, але вистачить цих основних» («In homine sufficet unus intellectus, qui determinatus a phantasmaticis, licet nobis imper-

ceptibili modo producat rerum intellectiones, quod autem possit determinari a materialibus phantasmatis licet ignoto modo certum videtur esse ex eo, quod spiritus et ipse illud intellectus spiritualis potuit corpori uniri. Solent et aliae assertiones, quibus negat intellectus agens») [4, 317].

Дія інтелекту видається багатоскладовою. Розділювальна дія інтелекту має за мету пізнати ціле на основі його частин; об'єднувальна – пізнання цілого без пізнання окремих частин; інтуїтивна – пізнання наявного об'єкта; абстрактна дія постає через чужі образи й ідеї, зокрема пов'язана з ідеєю про майбутнє життя людини. Інтелект може пізнавати об'єкт повністю або частинами і поділяється на три операції розуму. Детально про це Г. Кониський зупиняється у своїй «Логіці», яка ґрунтується на аристотелівському вченні і математичних принципах. Він говорить, що поняття, судження й умовивід – немов три шаблі, якими підносяться людський розум на шляху до основної мети – набуття істинних знань про навколишній світ. Для досягнення цієї мети інтелект має засоби – певні вигадані способи, якими можна глибоко пізнати якусь річ. Це визначення, поділ і аргументація [2, 107]. Визначенням щось пояснюють, поділом ділять на частини. Найдосконалішою формою аргументації є силіогізм – вираз, у якому щось дане і з якого потрібно вивести щось інше. Саме силіогістичному дедуктивному висновку приділялося найбільше уваги у курсах логіки, де пізнання розглядали як сходження інтелекту від нижчої форми до вищої. Існує три види силіогізмів: демонстративний, вірогідний і софістичний [2, 147]. Крім цього, як методи дослідження і як способи викладу матеріалу, професори Академії використовували аналіз і синтез. Усі ці методи покликані забезпечити здобуття істинного знання, що характеризувалося вченими як певне, виразне та очевидне. Останнє передбачало ретельну працю дослідника, спрямовану на перевірку будь-якого знання, будь-яких суджень, раніше прийнятих на віру. Тому Георгій Кониський критикує вчення Платона про природжені ідеї, де всяке знання набувається через пригадування: «Платон учив, що знання набувається шляхом пригадування, бо вважав, що всі душі разом на початку світу були створені Богом раніше від тіл. І оскільки вони створені Богом безпосередньо, то вони створені досконалими й наділеними через вливання пізнанням усіх природних речей, у яких душі забуваються <...> кажу: знання не набувається через пригадування» [4, с. 112].

Знання професор розглядає як певне пізнання, виведене про необхідну річ з найближчої причини.

Потрібні три умови, щоб пізнання називалося знанням: точне пізнання, висновок про необхідні речі і виведення цих висновків з найближчих причин. Отже знання – це діяльність розуму, якому передують обов'язково попереднє сприйняття: суб'єкт пізнання, якісь афекти суб'єкта і принципи доведення. Тобто, саме пізнання і знання в епоху бароко становлять осердя в тлумаченні змісту й форми мотивації. Нагромадження знання йде через науку. Г. Кониський показує роль пізнання в запам'ятовуванні минулого, в розумінні сучасного чи навіть майбутнього. Його використання доцільне в «передбачливості, яка вигідно пристосовує речі для майбутньої мети; обережності, яка старанно досліджує та обдумує обставини дій; та обачливості, яка відхиляє та усуває перешкоди» [4, 141]. Але досягти виразного знання природи людський розум спроможний лише завдяки своїй відкритості щодо Бога, зв'язку, що існує між розумом окремої людини і Богом, який переповнює інтелект світлом.

Отже у Г. Кониського розум поділений на дискурсивний (який мислить поняттями і пов'язаний зі сприйняттям) та розум споглядальний, чи спекулятивний. Звичайно перевага надається останньому, тому що, як уже зазначено, умоглядний світ переважає над чуттєвим. Саме спекулятивний розум оперує поняттями, що утворюються внаслідок спрямованості думки на саму думку. Так, спекулятивний розум уявлявся саморефлектуючим мисленням. Цей розум пізнає метафізичну істину, під якою професор розуміє відповідність пізнання об'єктові, а об'єкта буття – пізнання: «Метафізична істина <...> – це відповідність речі своєму зразкові, тобто Божественній ідеї» [4, 327]. А логічна істинність, яка пізнається дискурсивним розумом, – це відповідність логічних операцій об'єктам, природі, онтологічним аналогам понять людського розуму.

Загалом процес осягнення істини мислився здійснюваним на рівні чуттєвого, дискурсивного та інтуїтивного пізнання. Чуттєве пізнання завершується утворенням відображених образів внутрішнього чуття. Далі в дію включається дискурсивне, логічне пізнання, яке шляхом розмірковування і доведення обґрунтовує істину та створює передумови для раптового осягнення інтелекту, метафізичного пізнання, що робить істину видимою, прозорою для людини. Інтуїтивне пізнання корегує та узгоджує наслідки чуттєвого і дискурсивного пізнання. Тому первинним і найважливішим у розкритті істини є саме момент інтуїтивного осягання інтелекту під час дискурсу, момент

зв'язку людського і надприродного розуму, що приходить в момент наповнення чи переповнення інтелекту світлом і уможлиблює для людини осягнення закладеної у ній істини. Тобто, призначенням світла було зробити річ пізнаваною.

Незважаючи на те, що філософи XVIII ст. пріоритетного значення для людини надавали Богові та вірі, у цей час, порівняно з попереднім періодом, розширилися можливості інтелекту як здатності, завдяки якій людина могла долати межі емпіричних даних і підніматися до власне буття, тобто досягати метачуттєвих реальностей. Це виявилось, зокрема, в концепції етичного інтелектуалізму, яка свободу волі поставила в залежність від впливу інтелекту, згармонізувавши вольовий і раціональний моменти людської діяльності для забезпечення найкращих можливих варіантів вибору людиною поведінки та життєвого шляху.

Висновки. Викладена у філософському курсі Георгія Кониського теорія пізнання формувалася у межах філософських ідей другої схоластики з помітним впливом філософії Нового часу,

зокрема картезіанства. Так, зупиняючись на гносеологічній проблематиці, професор великої ваги надавав логіці як методу дослідження істини, викладав вчення про три логічні операції – поняття, судження та умовиводи, спостереження, індукцію та дедукцію. Загалом пізнавальний акт у Г. Кониського розділений на чуттєву й інтелектуальну частини. Разом з тим професор відмовляється від поділу інтелекту, а до внутрішніх чуттів зараховує загальне чуття, фантазію, оцінювальну здатність і пам'ять, пов'язуючи розмірковувальну здатність з інтелектуальною потенцією. Визнаючи важливість чуттєвого пізнання і докладно його викладаючи, професор вищим і досконалішим вважав інтелектуальне пізнання. Останнє Г. Кониський пов'язував з діяльністю раціональної душі, що, забезпечуючи вихід людського мислення на контакт з вищим буттям, уможлиблює пізнання істини. Водночас професор визнавав необхідний зв'язок пізнавальних здатностей різного рівня, що свідчить про розуміння приналежності людині як цілісній субстанціальній системі будь-якої пізнавальної дії.

Список літератури:

1. Київ в історії філософії України. Горський В., Стратій Я., Тихолаз П., Ткачук М. К.: Вид. дім «КМ Академія»; ТОВ Університетське видавництво «Пульсари», 2000. 264с.
2. Кониський Г. Філософські твори у 2 томах; упоряд. та пер. М.В. Кашуби. К.: Наукова думка, 1990. Т. 1. 496с.
3. Стратій Я. Концепція інтелектуального пізнання у філософських курсах Києво-Могилянської академії (схоластичний контекст). *Sententiae*. Науковий філософський журнал ВНТУ. Вінниця: ВНТУ, 2016. № 2 (XXXV). С. 57–81.
4. Koniski G. *Philosophia iuxta... anno 1749, septembri 20*. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Шифр ДА/П 51. С. 1а. 334.

КОНЦЕПЦИЯ ПОСТИЖЕНИЯ ИСТИНЫ В ФИЛОСОФСКОМ КУРСЕ КОНИССКОГО

Статья посвящена анализу рукописного латиноязычного философского курса профессора Георгия Конисского, прочитанного им в Киево-Могилянской академии в 1749-1751 годах. В частности, была исследована гносеологическая составляющая данного курса. Установлено, что профессор в соответствии с требованиями схоластического способа философствования, разделяет познавательный акт на чувственную и интеллектуальную части, с внешнечувственными и внутреннечувственными составляющими. В статье утверждается, что Г. Конисский уже испытывал определенное влияние философии Нового времени, в частности картезианства, поэтому отказывается от разделения интеллекта, а к внутренним чувствам причисляет общее чувство, фантазию, оценочную способность и память, связывая рассудительную способность с интеллектуальной потенцией. Статья доказывает, что первичным и самым важным в раскрытии истины Г. Конисский считает момент интуитивного озарения интеллекта при дискурсе, момент связи человеческого и сверхъестественного разума, приходит из наполнения или переполнения интеллекта светом и делает для человека постижения заложенной в ней истины.

Ключевые слова: *вторая схоластика, интеллектуальное познание, интуитивное познание, интеллект, истина, метод познания, ум, чувственное познание.*

THE CONCEPT OF ACHIEVING TRUTH IN THE PHILOSOPHICAL COURSE OF GEORGIY KONYSKYI

The article is devoted to the analysis of the manuscript Latin-language philosophical course of Professor Georgiy Konysky, read by him at the Kyiv-Mohyla Academy in 1749-1751. In particular, the epistemological component of this course was studied. It is established that the professor, in accordance with the requirements of the scholastic mode of philosophizing, divides the cognitive act into the sensory and intellectual parts, with external sensory and intrinsic sensory components. The theory of cognition set forth in the philosophical course of Georgiy Konysky was formed within the philosophical ideas of the second scholasticism with a noticeable influence of modern philosophy. Thus, focusing on epistemological issues, the professor attached great importance to logic as a method of studying truth, taught the doctrine of three logical operations – concepts, judgments and inferences, observation, induction and deduction. The article states that G. Konysky has already undergone a certain influence on the philosophy of the modern times, in particular Cartesianism, therefore refuses to divide the intellect, and internal senses include the common sense, fantasy, evaluation ability and memory, linking reasoning ability with intellectual potency. The article proves that the primary and most important in revealing the truth G. Konysky considers the moment of intuitive illumination of intelligence in the course of discourse, the moment of connection between human and supernatural intelligence, which comes from the filling or overflow of intelligence with light and makes it possible for a person to comprehend the truth inherent in it.

Key words: *second scholastic, intellectual cognition, intuitive cognition, intelligence, truth, method of cognition, reason, sensory knowledge.*